

ÚJABB ADATOK DÁVID FERENC CSALÁDJÁRÓL ÉS NEMZETISÉGÉRŐL

1.

Az irodalomtörténeti és egyháztörténeti összefoglalókban olvashatunk az unitárius egyház megalapítójának családi, származási és nemzeti-ségi hovatartozásáról. Kolozsváron született, apja Hertel Dávid szász nemzetiségű csizmadiamester, anyja kolozsvári magyar nő volt. Nevét tanuló korában az akkori humanista szokás szerint apja keresztnéve után Franciscus Davidis-re latinosította.¹ Horváth János irodalomtörténész szerint Dávid Ferenc Kolozsvárt született, még Mohács előtt. Apja Hertel Dávid szász varga, anyja magyar nemesleány. 1557-ben ő is magyar nőt vett feleségül, Barát Istvánnak, az énekszerző kolozsvári főbírónak a leányát, Katát. Családi körülményeiben adva volt mind a szász, mind a magyar közösséghez való csatlakozás, illetőleg az amabból való kiválás lehetősége.²

A Dávid Ferencről írt életrajzi summákba nem fértek bele a családjára vonatkozó adatok. Az utóbbiakat Kanyaró Ferenc foglalta össze 1899-ben. Első neje, kinek neve ismeretlen, 1570-ben halt meg Kolozsváron. Egy leánya 1579-ben Trauzner Lukács felesége, egyik fia 1578—80-ban a bázeli egyetemen tanult. A Barát Katával 1572-ben kötött házasság már két év múlva felbomlik³. A Kelemen Lajos által felfedett, Pokoly József által közölt és Kanyaró értékelte Bogáti Fazekas Miklós kalendáriumi feljegyzéséből értesülünk arról, hogy Dávid Ferenc Hertel Dávid nevű fia 1582-ben halt meg.⁴ Bogáti zsoltárait elemezve, Kanyaró Ferenc megállapítja, hogy Dávid Ferenc fia, János (és nem Ferenc, amint őt eddig tévesen nevezték) volt az első, aki apja igazságáért kiállott. Dávid János 1580-ban Kolozsváron tartózkodik, amint azt egy sajátkezű bejegyzése sógorának, Trauznernek egyik fennmaradt könyvében bizonyítja. Nemsokára azonban, 1581—82 körül, Dávid Ferenc fia is elköltözik apja után.⁵ A Dávid Ferenc János nevű fiáról tett Kanyaró-féle megállapításokat Gál Kelemen is átvette.⁶

Az alábbiakban néhány újabb adat felhasználásával igyekszünk összefoglalni és újraértékelni a Dávid Ferenc apjára, családjára, gyermekeire, az utóbbiak és apjuk nemzetiségére vonatkozó adatokat.

2. Dávid Ferenc családneve és a kolozsvári Hertel nemzetség

Amint azt a bevezetőben érintettük, ma már elfogadott tény, hogy az unitáriusok első püspökének apja Hertel Dávid szász nemzetiségű polgár volt. Ezt a származására nézve lényeges adatot csak Bogáti családtörténeti feljegyzéseinek 1902-ben történt közzététele után tudjuk.

Bogáti 1582-ben a következőket jegyezte be kalendáriumába Dávid Ferenc fiának, Dávid Herteliusnak hirtelen haláláról: „(1582. március 27.) David Francisci filius Davidis N. Hertelius inter 9. et 10. antemeridianam moritur 82.“

„(1582. március 28.) David Hertelius, Francisci Davidis filius, iuvenis natus 22 annos, moritur inter 9. et 10. horam antemeridianam in patria Claudiopolj, cum conterritu et moerore multorum bonorum, quorum ille spem deseruit.“¹

A mi egyháztörténeti kutatásunk egyedül csak Bogáti adatára vonatkozva állapította meg, hogy Dávid Ferencnek nemcsak fiát, de apját is ezen keresztül egész apai ága nemzetségét Hertelnek hívták.

Bogáti adataival majdnem teljesen egybehangzó a kortárs Andreas és Martin Scherer szász krónikás feljegyzése az ifjú David Hertelius haláláról. Az alább ismertetett adat az ún. Album Oltardianum-ban található. Az eredeti kéziratot Henne Xaver Ferenc Alba Iulia-i prépost 1831-ben adta át Kemény Józsefnek. A Kemény-gyűjtemény alapján ezt a szász krónikát Eugen von Trauschenfels adta ki 1860-ban. Ebben David Hertelius (sic!) tévesen mint Dávid Ferenc testvére szerepel. Egyébként az adatok teljesen összevágznak a Bogáti-féle feljegyzésekkel: „1582 Die 28 Martii stirbt zu Kolosvár David Hentelius alt 22 Jahr, Bruder des Francisci Davidis“.²

Az erdélyi történetírás egyik — eléggé sajnálatos — jellemzője, hogy a különböző nemzetiségű kutatók nem tájékozódtak eléggé egymás eredményeiről. Így történhetett, hogy a szász történelmi irodalomban egyébként jól tájékozódó Jakab Elek figyelmét tizenkilenc év múlva is elkerülte az Album Oltardianumban már 1860-ban közölt adat. Jakab Elek a Dávid Ferencről írt alapvető monográfiájában tehát téves útra tévedt, amikor az első unitárius püspök elődeit keresi a Dávid nemzetségben, melynek két önálló tagja előfordul az 1453-as kolozsvári magyar polgárok összeírásában. Dávid monográfusa szerint Kolozsváron „ma is vannak, kik e nevet viselik, de amint tőlük értettem, a XV—XVI. századiakkal nincs egybeköttetésük“.³

Az unitárius kutatásban a Hertel név. mint Dávid Ferenc nemzetségneve csak lassan és több vita után lett elfogadott tény. Kanyaró Ferenc egy 1906-os tanulmányában a következőket írja: „Melius felemlegeti műveiben Dávid Ferenc különböző neveit. Elmondja Dávidnak, Davidisnek, sőt atyjáról Varga Ferencnek is, de a szász Helter nevet a többi magyarokkal ő is elfelejtette“.⁴ Borbély István Heltai Gáspárról írt munkájában kimutatja, hogy Kanyaró helytelenül bánik a Hertelius névvel, midőn azt Helter-ré változtatja⁵. A Kanyaró „alkotta“ név azonban egy ideig tovább kísért; Kiss Ernő (Dávid Ferenc. Kolozsvár, 1910.12.1.) például azt írja, hogy „Dávid Ferenc... egy egyszerű vargának Helter Dávidnak

volt a fia, és mind ez ideig meg nem döntött hagyomány szerint 1510-ben született⁴. Később maga Kanyaró elvetette a Helter formát.⁶

A továbbiakban Dávid Ferenc családneve körül két vélemény alakul ki. Trócsányi Zoltán kutató⁷, Zoványi Jenő egyháztörténész⁸ és Gustav Kisch beszercei szász nyelvész⁹ a Hertel-Herthel családnevet találják helyesnek. Ezzel szemben Borbély István több cikkben cáfolja a Bogáti által fenntartott nemzetségnevet s azt állítja, hogy a Hertel kombinációt el kell vetni¹⁰.

Közben a kutatók mégis elfogadták a Hertel nevet. Legutóbb tévesen Herter vagy Herder variáns is felbukkant.¹¹ A Hertel név már azért is biztosnak tekinthető, hogy a Bogátitól független Oltard-Scherer szász családi krónika is így nevezi Dávid Ferenc fiát. A Hertel szász családnév különben más erdélyi városokban is ismeretes volt.¹²

Jakab Elek és Borbély István kimutatták, hogy a XVI–XVII. században Kolozsváron számos Hertel nevű szász polgár élt. A XVI. század végén összeállított „noviciusok” jegyzőkönyvében kolozsvári szász patríciusoknak íratnak a Boglenes, Kandert, *Herthel*, *Breyber*, Rhener, Kirschner, Teuffel s magyar patríciusoknak a Kovács, Kathona, Literati, Kerekes, Nyíró, Asztalos, Péterfi, Balogh, Barci, Kádár családok.¹³

Dávid Ferenc kortársai között is találunk Herteleket. 1570-ben a piaci nagytemplom és a mázsaház jövedelme kapcsán a városi számadáskönyvek megjegyzik, hogy Hertel Györgytől 20 forint jövedelem jött be.¹⁴

Dávid Ferenc pere és elítéltetése idején Kolozsvár egyik tekintélyes tanácsura volt Hertel Gergely. 1568-ban a kolozsvári tanácsban a szász nációnak részén szerepel Hertel Gergely polgár is.¹⁵ Hertel Gergely és Johann Theysch 1569-ben és 1572-ben részt vesznek az erdélyi szíjgyártó céh országos összejövételén.¹⁶ Ugyanakkor Greger Hertell és Hans Theysch az erdélyi timárcéhek közös szabályzatát írja alá. Hertel Gergely tanácsstag mindenesetre a bőrfeldolgozó (Ledrer Zechen zu Clausenburg) céh tagja volt, a magyar oklevelekben, amint azt alább látni fogjuk, Timár Gergelynek is nevezték. Gregorius Hertel tanácsstag 1577-ben többször is szerepel a kolozsvári oklevelekben.¹⁷

A Dávid Ferenc elleni per kezdetén, 1579. március 28-án teljes számban gyűltek össze a kolozsvári tanács és választott centumpáterek. A város képeben a fejedelemhez küldték Kolosvári Bálintot és Hertel Gergelyt. A fejedelem azonban hajthatatlan maradt és Dávid Ferenc őrizet alatt tartását újból meghagyta. Nyár derekán, július 7-én a tanács ismét Kolosvári Bálintot és Timár (Hertel) Gergelyt küldte a fejedelemhez, hogy Dávid Ferenc szabadulásáért könyörögjenek. Vittek is neki ajándékba egy aranyos kupát.¹⁸

Hertel Péterről adataink vannak, hogy Dávid Ferenc testvére volt. Midőn Dávid Ferencet 1579. április havában Tordán a fejedelem nevében államfogolynak nyilvánították, ott volt két atyjafia (fratres=testvér), Péter és Miklós.¹⁹ Róluk csak annyit tudunk, hogy 1587-ben, midőn a kolozsvári cserzővarga céh Gaspar Schessburger kolozsvári nyomdásztól és Barbara Heltin-től megvesz egy csatornarészt és a papírmalom mellett egy gyümölcsös kertet²⁰, Heltai Borbálát mint Hertel Péter özvegyét említik (Ersamen Frauen Barbara Heltin verlassener witiß des Erbaren Peter Hertels). A kolozsvári papírmalom Heltai Gáspár özvegyé-

nek 1582 végén vagy 1583 elején bekövetkezett haláláig egy kézben volt a nyomdával. Ekkor azonban a nyomda ifj. Heltai Gáspár, a papírmalom pedig testvére, Hertel Péterné Heltai Borbála tulajdonába kerül, de legalábbis 1587-ben mindkettőt a nyomdász Schessburger (Segesvári) Gáspár bérelte²¹.

A szomszéd telkek lakóinak panaszát az óvári református kollégium ifjúsága ellen (1634) többek között „Hertel Andrásné, ugian ott lako Hertel Janosne mostoha fiaial Hertel Gaborral, Ovari Fertalijban lako szomszed attiankfiaijval Egietemben“ aláírta.²²

Herepei János még 1940-ben közölte ifjú Hertel Péter 1647. esztendővel megjelölt házsongárdi síremlékét.²³ Mivel az 1647-ben eltemetett Hertel Péter ifjúnak, vagyis ifjabbnak mondatik, majdnem biztos abból, hogy apját is Péternek hívták, aki keresztnevét hasonlóképpen az ő apjától örökölte. Ezek szerint az itt említett ifjú valószínűleg a XVI. századbeli Hertel Péternek, *Dávid Ferenc testvérének leszármazottja* és Heltai Gáspár dédunokája lehetett.²⁴ Herepei azt a feltevést is megkockáztatja, hogy Dávid Ferencnek is hasonló leszármazású utóda volt.²⁵ Ez azonban, amint később látni fogjuk, nem valószínű.

Ifjú Hertel Péterrel bizonyosan nagyon közeli atyafiságban lehetett a vele közös sírban nyugvó tekintélyes asszony: Jacobinus Bernád doktor Kata nevű leánya, Balasi Késcsináló Jakabné.²⁶ Ebből az következik, hogy a kolozsvári Hertelek rokonságban voltak a város más neves szász családjával, így a Heltaiakkal és a Jacobinusokkal. Jacobinus Kata, aki valószínűleg János nővére volt, férje, Balasi Késcsináló Jakab a Balásfi (Basilius) család sarja lehetett.

3. *Dávid Ferenc szülei és apja nemzetsége*

Amint láttuk, általánosan elfogadott vélemény szerint Dávid Ferenc anyja magyar volt. Róla tudomásunk szerint egyetlen, Kanyaró Ferenc közölte adat van a kolozsvári tanács 1571. jan 5-i végzése között: „A plébánus anyjának is egy deák bort kocsmárol. Mind ezektől adószedő uraim vegyék meg az adót“. Ebből Kanyaró azt a következtetést vonta le, hogy a tanácsi feljegyzés csak egy nemesi kiváltságokkal bíró magyar asszonyra vonatkozhatik.¹ Ez a következtetés már csak azért sem lehet teljesen érvényes, mert nemesek nem is telepedhettek meg Kolozsváron. Egy 1568-as pereskedés német leírásából meg éppen arról értesülünk, hogy Kolozsváron a gazdag polgárok majdnem mind szászok voltak.² Ezek szerint az 1571-es feljegyzés nyugodtan vonatkozhatott egy szász nőre is. Ez azonban nem zárja ki Dávid Ferenc anyjának magyar voltát. Az említett 1568-as krónika kifejezetten említi a kolozsvári vegyes házasságok nagy számát.³ Dávid Ferenc annyira jól írt és beszélt magyarul, hogy ebből valóban arra következtethetünk, hogy ő is egy vegyes házasság sarja.

Dávid Ferenc apja, David Hertel nevére és szász nemzetiségére

vonatkozólag nincsenek különösebb megjegyzéseink. David Hertel élet-rajza már azért is érdekes, mert ebből következtetéseket vonhatunk le fia életkorára is.

Borbély István az 1557. évi kolozsvári adójegyzékekben⁴ megkapta David Hertel nevét is, csak hogy ő mindjárt Dávid Ferenc hasonló nevű fiára gondolva, a következőket írja: „Itt jegyzem meg, hogy az említett Regestrumban 1557-ből egy ilyen beírás van: Vicus allodim David Hertel; ugyanez ismétlődik az 1560. és 1564-i Regestrumban is, amiből önként következik, hogy vagy Bogáti téved az évszámban, vagy pedig nem Dávid fiára vonatkozik a beírás.”⁵

Természetesen igaza van Bogátinak, de Borbély sem téved, hogy nem Dávid Ferenc Dávid nevű fiára vonatkoznak ezek a bejegyzések. Hiszen az 1582-ben 22 éves korában meghalt ifjú David Hertel 1560-ban született. Annál inkább hihetjük, hogy az említett adólajstromban 1557—64 között Dávid Ferenc apjának majorja érthető. David Hertel 1564 és 1571 között halt meg.

Amint láttuk, általános az a vélemény, hogy Dávid Ferenc 1510-ben született. Ebben az időben szülei, de legalábbis apja húszéves lehetett. Ha ez így igaz, akkor 1570 körül még élő anyja és a közelmúltban meghalt apja legalább 1490-ben kellett szülessenek, és az említett évben 90 éves aggastyánok lettek volna. Ez azonban nehezen hihető egy olyan korban, amikor az életkor sokkal rövidebb volt, mint manapság. Így inkább feltételezhető, hogy Dávid Ferenc jóval később, 1520—1530 között született. Első konkrét adatunk róla 1545-ből való, amikor a brassói gimnázium diákja. Ekkor ő 15—20 éves lehetett.

Amint ismeretes, hitvitázó iratokban Dávid Ferenc apját Varga Dávidnak, magát meg atyja neve után Varga Ferencnek nevezték.⁶ Melius egy helyen azt jegyzi meg, hogy „Varga Dávidnál a fia gazdagb. Blandrata gazdagb Atyjánál”⁷. Bornemisza Péter az unitárius egyház alapítóját Varga Dávid Ferencnek nevezi.⁸ Szegedi István „Assertio de vera Trinitate. Genevae, MDLXXIII” c. művéhez csatolt táblázatában Dávidot Franciscus Sutorisnak nevezi.⁹

Varga-Hertel, Dávid kettős neve két szempontból is jelentős. Elsősorban újabb adattal támasztja alá az erdélyi szász családnevek magyaros formáját, másrészt segítségünkre van, hogy Dávid Ferenc apjának igazi mesterségét megállapítsuk.

a) Az erdélyi szász családneveket a vajdai, királyi és más magyar oklevélkibocsátó hiteles helyen már a XIV. századtól fogva magyar formában, illetve fordításban írták.¹⁰ Hol a jelzőkből alakult neveket (Haupt, Fejes, Weiss, Fejér), a helységnévből származó vezetékneveket (Leschkircher-Ujegyházi, Budaker-Budaki, Schassburger-Segesvári, Klausenburger-Kolozsvári) vagy a foglalkozást jelentő családnevet (Heret-Süveg, Kürschner-Szücs, Kessler-Üstgyártó, Schneider-Szabó) fordították magyarra. Egyedül csak a fordíthatatlan vagy érthetetlen germán vezetéknevek maradtak meg (Hermann, Verner, Filstich, Gorgias, Kirschner, Razman, Eppel). Az is gyakran előfordult, hogy a germán családnév mellé az illető foglalkozása nevének magyar formáját is hozzátették. Így

lett a szebeni Martinus Weiss Pöldner-Szabó Márton, vagy Augustinus Hedwig-Szőcs Ágoston, Georg Meltzer alias Werder-Verder Timár György, vagy a kolozsvári Lorenz Göbbel — mivel kádár volt — Geobeol Kadar Leorincz, vagy a szűcs Stefan Göbbel — Geobeol Zeucz István.

Ezek szerint Dávid Hertel is az utóbbi csoportba tartozik, akit magyar kortársai vargának (sutor) neveztek foglalkozása miatt. Ez tehát a XVI. században távolról sem volt elszigetelt jelenség.

b) Más kérdés, hogy a Varga-Sutor név mögött tulajdonképpen milyen mesterség rejlik. Jakab Elek monográfiájától kezdve napjainkig az a vélemény honosodott meg, David Hertel csizmadiamester volt.¹¹

Csak hogy a középkori erdélyi és kolozsvári nyelvhasználatban a varga-sutor nemcsak csizmadiát, de cserzővargát, tímárt is jelentett. A kolozsvári cserzővargák és a kardcsinálók közötti 1557-es egyezségben a cserzővargák neve „Magistrorum sutorum“, a „Chermalom dicti“ latin neve „Molendinum sutorum“.¹² Az említett évben a cserzővargák céhének egyik tagja Varga Péter, aki — mivel esetleg Varga Hertel Dávid fia is lehet — nincs kizárva, hogy azonos Heltai Borbála férjével, Hertel Péterrel. Ebben a céh német neve „Ersamen Zech Lederer oder Gerber Hantwerks zu Clausenburg“ formában szerepel, ami egyaránt fordítható vargának és tímárnak. Érdekes, hogy az 1587-ben említett levélben is szerepel az 1557-ben is előforduló Weiss családnév.¹³ Ez azt bizonyítja, hogy a kolozsvári varga vagy tímár céhben is atyáról fiúra szállt a műhely és a mesterség.

Minden középkori városban a tímárok a város egy külön utcáját lákták. Mivel a csertörő malom általában a város szélén folyó patakon volt, s mivel a cserzéshez sok víz kellett, szokásban volt, hogy a tímármesterek a belsőség mellett egy víz melletti külvárosi majorról is rendelkeztek.

Ebből a szempontból jellemző, hogy 1557—1564-ben a kolozsvári adójegyzék David Hertel külvárosi majorjáról (allodium) tesz említést. Bár akármelyik tehető polgárnak lehetett majorja, így a csizmadiáknak is, a cserzővargának azonban ez a külvárosi telep életszükséglet volt.

Amint fennebb láttuk, a Dávid Ferenczel egy nemzedékhez tartozó Hertelek közül, akik testvérei is lehettek, Péter feltételezhetően, Gergely pedig biztosan cserzővarga, illetve tímár volt. Gregor Hertel kolozsvári tanácsos, aki 1579-ben Timár Hertel Gergely néven is szerepel, 1570-ben a kolozsvári cserzővarga (Lederer Zechen zu Clausenburg) céh tagja. Mivel őt csak David Hertel feltételezhető halála után említik, nincs kizárva, hogy Dávid Ferenc testvére volt és ő örökölte apja műhelyét. De ha Dávid Hertel valóban csizmadiavarga volt, akkor is a tímár céh kötelékébe tartozott. A kolozsvári csizmadiamestereknek Bethlen Gábor csak 1629-ben engedte meg, hogy önálló céhet alkossanak.¹⁴

4. Dávid Ferenc első felesége és gyermekei

Jakab Elek Dávid Ferencről írt művében azt állítja, hogy 1557-ben vette nőül Barát Katát. Ezt az adatot Horváth János 1957-ben szintén

átvette, azzal toldva meg Jakab állítását, hogy Kata, Barát István kolozsvári főbíró leánya, magyar volt.

Közben a kolozsvári városi tanács levéltárából előkerült egy 1570-es bejegyzés, mely szerint Dávid Ferenc felesége temetéséért 12 forintot fizetnek. Az ezt közlő Jakab Elek (1888), kijavítva korábbi állítását, majd Kanyaró Ferenc (1899)¹ is megállapítja, hogy ez az asszony Dávid első, (névtelen) felesége, és nem Barát Kata volt. Jakab Elek azt is hozzáteszi, hogy Ferenc fiának és lányainak ő volt az anyja.²

Jakab Elek 1879-ben azt írja, hogy Dávid Ferenc Kata nevű lánya Trauzner Lukács felesége volt. Johann Seivert Sommer Jánosról azt hagyta emlékezetben, hogy neje Dávid Ferenc leánya volt, aki anyósával együtt 1574-ben a kolozsvári pestisben halt el.³ Sommer Jánost Dávid Ferenc vejének tartotta Pirnát Antal is.⁴

Johann Seivert állítását először Hans Petri szász történész vonta kétségbe, mivel Dávid Ferenc feleségének feltételezett 1574-es halála sehogy sem egyeztethető össze a történelmi tényekkel⁵. Ebből csak az lehet igaz, hogy az 1574-es kolozsvári pestis elragadta Sommer Jánost és Heltai Gáspárt⁶. Dávid első felesége, amint láttuk, már 1570-ben meghal. Két év múlva jegyzi el Dávid Ferenc Barát Katát, de ő átvészeli az 1574-es pestist. *Ezek szerint Seivert azon állítását, hogy Sommer Dávid Ferenc veje volt, nem tartjuk bizonyítottnak.*⁷ Ebből következik, hogy Dávid Ferencnek csak egy leányáról vannak megbízható értesüléseink.

Jakab Elek szerint midőn Dávid Ferenc 1579. április havában Tordán a fejedelem nevében államfogolynak nyilvánított, ott volt vele két atyjafia, Péter és Miklós, leánya, Trauzner Lukácsné és gyermekei; hogy hányan voltak s mi volt a nevük, nem tudjuk. Dávid mellett ekkor nem volt hitves, s mikor beteg lett, Trauznerné ápolta.⁸ 1579-ben Dávid Ferenc árvái a várostól segélyt kérnek. A város jegyzőkönyve szerint ők „a Theobaldus lector Kolozsvárra hozására Dávid Ferenctől küldött 73 forintnak refuziojáról instáltatnak“⁹.

Dávid Ferenc egyik fiáról már 1573-ból van hiteles adatunk, mikor Dávid, egy Paleologusnak írt levelében fia tanításáról intézkedik.¹⁰ Jakab Elek következetesen Ferencnek nevezi Dávid egyik fiát. Mikor Dávid pere folyt, Ferenc fia szerint egyetemeken járt, már felnőtt ifjú volt.¹¹ Máshol megállapítja, hogy Ferenc fia és leányai Dávid első feleségétől voltak¹². Kanyaró Ferenc először (1899) csak azt írja, hogy egyik fia a hetvenes években végezván Kolozsvárt, 1570—80-ban a bázeli egyetemen tanult. Később megállapítja, hogy a fiút nem Ferencnek, hanem Jánosnak hívták.

Az elmondottakat összegezve és Oltard-Bogáti hiteles adatait felhasználva megállapítjuk, hogy Dávid Ferencnek három gyermekéről van hiteles adatunk. Kata nevű leánya Trauzner Lukács felesége volt. Az ifjú (Hertel) Dávid 1560-ban született; az 1573-as levél az akkor 13—14 éves fiúra vonatkozhatik. Ő tanulhatott 1578—80-ban Baselben, bár az ottani egyetem anyakönyvében nem szerepel. 1582-ben fiatalon hal meg. János a kisebbik fiú, aki 1565 körül született Kolozsváron; külföldi peregrinációját csak későbbben kezdi el. Róla azonban későbbben szólunk.

5. Trauzner Lukács, Dávid Ferenc veje

A Trauzner, valószínűleg Drausner¹, szász családnév a Homoród menti Darócra (Drass) vezethető vissza. Lukács egyik valószínű őse, „Johannes Troesner jurati consules“ már 1492-ben kolozsvári esküdt polgár.²

Lucas Trausner fiatal korában a szücs céh pénztárnoka.³ 1576-ban már mint Dávid Ferenc veje szerepel a Barát Kata elleni házassági perben.⁴

Dávid Ferenc leánya akkor már 16 éves múlhatott és 1557—1560 között születhetett. Ismeretes, hogy az 1579-es nehéz évben, midőn többen a kolozsvári prédikátorok közül ellene fordulnak, Dávid Ferenc egyetlen hűséges híve veje, Trauzner Lukács. Ez többek között a kortárs Gyulafi Lestár unitárius krónikás latin⁵ és magyar⁶ feljegyzéseiből is kitűnik.

Trauzner Lukács Dávid Ferenc halála után Bogáti Fazekas Miklóssal, Jakobinus Bernárddal és Dávid fiaival egyetemben értelmi szerzője a „Defensio“-nak és a Hunyadi Demeter vezette mérsékelt unitarizmus belső ellenzékének tagja. Trauznerről, aki olaszul is tudott és 1579-ben börtönbüntetést is szenvedett, Bogáti a következőket írja: „Hét esztendeje mulék ez nyáron, hogy a tanítók czirkálása és hamis vád s patvar mia, kivel Fejedelmünket s Tanácsát reám, Trauzner Lukácsra s Jacob Bernádra haragitották vala, Gerendről én Baranyába szaladék“⁷.

1581—82 után a fejedelmi nyomás enyhül és Trauzner előtt, bár „szombatosnak“ tartott radikális unitárius, megnyíltak a világi érvényesülés útjai. 1592-ben „Trauzner Lukács diák hűtös szekretárius“⁸, 1598-ban pedig Haller Gábor unitárius társaságában Bécsbe megy követ-ségbe. A császári biztosok Hallert arianusnak, Trauznert pedig szombatosnak írták⁹.

A XVI. század utolsó évében Trauzner a nemesi vármegyék képviselőjében vesz részt politikai tárgyalásokon¹⁰. 1601-ben Kolozsvár egykori jegyzője mint ítélmester vesz részt a gyorsan változó politikai életben¹¹. Trauzner 1603 elején Székely Mózes fejedelem híve. Ő az unitárius, székely eredetű fejedelem nevében vállalkozott arra, hogy Besztercét Székely Mózes mellett hódolásra bírja¹². Ebben az időben Trauzner Lukács, Székely Mózes érdekében, Brassóban is jár¹³. Miután Székely Mózes 1603. június 17-én leveretett, Kolozsváron is elkezdődött Basta rémuralma. Basta Tótházi Mihály királybíró és Trauzner Lukácsot, aki Székely Mózeset a táborba is követte, elfogatta; az első ítélet nélkül lefejeztette. Trauzner hét hónapig volt fogságban, s mivel elhagyta az unitárius vallást, kiszabadult. Trauzner katolikus létére is tagja maradt a zömében unitárius kolozsvári szász „nemzetnek“ (1605)¹⁴. Trauzner a váláscseréért Hadrévet (Hădăreni) kapta hűbéri birtokul; ide is költözött, utódai innen vették előnevüket. A család a XIX. században fiúágon kihalt. Trauzner Máriát az 1604-ben Karánsebesről Diódváraaljára származó, valószínűleg román eredetű Miksa család egyik tagja vette el. Így a Miksa család örökölte Hadrévet¹⁵.

6. Dávid Ferenc második felesége, Barát Kata és a kolozsvári München (Barát) nemzetség

Első felesége halála után Dávid Ferenc háztartására, apró gyermekeire egy Julianna nevű szolgáló viselt gondot¹. Paksi Mihály — aki mint volt kolozsvári diák (1565)² és a heidelbergi egyetem diákja (1568)³ jól ismerhette a hazai eseményeket —, 1572 áprilisában levelet ír Wolf zürichi tanárnak, melyben őt arról értesíti, hogy Dávid Ferenc ifjú és gazdag feleséget vett nőül⁴. Ez a feleség Barát (München) kolozsvári főbíró Kata nevű leánya volt⁵.

Dávid Ferenc 1572-ben elhunyt apósa Kolozsvár egyik legősibb szász patrícius családjából származik. A magyarul Barátra fordított nemzetség-név a XV—XVI. században Murn, Mun, München, Minch alakban fordul elő⁶. A München (Barát) patrícius család tagjai közül több neves kereskedő került ki.⁷

Maga Barát (München) István több ízben (1557, 1561) volt kolozsvári főbíró⁸. Ősi kolozsvári szokás szerint, ha a főbíró szász nemzetbeli volt, akkor a királybíró magyar volt. Az 1568-as nemzetségi vizsályt tárgyaló német krónikában Barát István királybíró⁹ német formában „Stephan Mönch Königs Richter“ alakban fordul elő, mint a szász nemzet (Teutschen Nation) egyik képviselője¹⁰.

Barát István főbíró utóljára 1569-ben említik. Ezért valószínű, hogy Kata leányát az özvegyen maradt Gertrud asszony is követte a plébániaházba. Mivel Dávid Ferenc Julianna szolgálóját is megtartotta, az asszonyok között perpatvar keletkezik. Az anyós már 1574-ben elviszi Dávid Ferenctől leányát. A kolozsvári plébános válását 1576-ban mondják ki. A válóperi ítélet kolozsmonostori konvent hiteles átiratában szerepelnek Barát Kata testvérei, Barát János és Péter, az asszonyok között Volphard István Zsófia nevű neje, valamint maga Kata, akkor már Bácsi Péter felesége¹¹.

Az említettek közül Volphard István¹² 1581-ben¹³, Barát (München) Péter pedig tíz év múlva volt Kolozsvár főbírója¹⁴. Nemzetiségükre nézve mindketten szászok voltak.

Mivel Kakas István felesége is Barát leány volt, Veress Endre is részletesen foglalkozik ezzel a kolozsvári patrícius családdal. Az 1586-ban hazatérő Kakas, akit 1590 őszén Báthori a fejedelmi ítélőszék assessorává nevezett ki, egy fiatal özvegyasszonyra vetette szemét, aki „a város tán legmódcsabbika“ is. Kakas választottja Barát Zsófia volt, néhai kolozsvári főbíró Volphard István már 1578-ban özvegy felesége, kivel 1590 őszén megtartja a lakodalmat¹⁵. Veress abban téved, hogy a Barát családot magyarnak mondja, továbbá, hogy amint azt Jakab Elek alapján az előbb láttuk, Volphard István főbíró még 1581-ben is élt. Veress szerint Zsófia nagybátyja Barát István főbíró, anyja pedig Barát Jánosné (Hannes Münichin). Az új asszony nénje — írja Veress —, Barát Katalin még Dávid Ferenchez ment volt férjhez, de miután nem élt boldogan s elvált, másodszor Bácsi Péter vette el¹⁶.

Veress annyiban téved, hogy Barát Jánosné nem anyja, hanem sógor-nője volt Kakas Istvánnénak. Az egész Barát nemzetség szerepel egy 1595-ös per anyagában¹⁷.

Barát Kata és Zsófia Barát István leánya volt, Barát János pedig fiútestvérük lehetett. Az utóbbi felesége a brassói eredetű Barbara Hirsch. A katolikus Kakas István mellett unitáriusnak maradt Barát Zsófia koporsója felett 1594 júliusában Enyedi György unitárius püspök tartott magyar nyelvű gyászbeszédet¹⁸. Ha egy szász nő magyar férfihez ment feleségül, az ura nemzetségét is követte. Barát Kata testvére, tehát az öreg Barát István¹⁹ fia volt a már említett János (+1595 előtt) és Péter mellett²⁰ Barát München Sebestyén, a gazdag kolozsvári kereskedő. Sebestyén már 1555-ben megvette a Szent Egyed zárdában lakó apácák Szappan utcai sütőházát²¹. Sebestyén 1590 körül elhalt, 1595-ben özvegyét, Viczei Antal főbíró Anna nevű leányát említik²², 1597-ből származik javainak leltára. Ebből az is kitűnik, hogy Barát Péter úgy Sebestyén Zsófiának nevű lányának, mint Kakas Istvánné Barát Zsófia javainak volt a gyámja²³.

Barát Kata és anyja további sorsáról keveset tudunk. Blandrata 1578. augusztus 3-án arról értesíti Paleologus Jakabot, hogy Barát Istvánné epilepsziában halt meg²⁴. Antonio Possevino jezsuita szerint Barát Katalin még 1582-ben is él.

Barát Katalin, miután elvált Dávid Ferentől, a kolozsvári magyar patricius családból származó Bácsi Péter felesége lesz. Valószínűleg az ő fiuk volt Bácsi István, aki kolozsvári szenátor, több ízben királybíró és főbíró (1640) volt. Bácsi István az 1580-as évek fordulóján születhetett.²⁵

Dávid Ferenc kisebbik fia, Hertel János

A Dávid Ferenc halálát követő években a radikális unitarizmus képviselőiként szerepelnek, Dávid gyermekei és Trauzner Lukács vején kívül, Jacobinus Bernád, kolozsvári szász nemzetiségű orvos, és Bogáti Fazekas Miklós. Merész irodalmi alkotásuk a „Defensio Francisci Davidis” Dávid Ferenc és radikális reformációjának igazolását kívánta szolgálni. Az érzékenyen találva érzett Blandrata György biztatására a fejedelem üldözni kezdi Dávid Ferenc híveit. Bogáti először Baranyába bujdosik, majd a homoródszentpáli Kornis Farkasnál talál menedéket 1585-ben¹.

Miután Hertel Dávid 1582 márciusában meghal, öccse, Hertel János is valószínűleg eltávozik Kolozsvárról. Amint alább látni fogjuk, a Kornis családhoz fűződő barátsága azt sejteti, hogy ő is igénybevette a homoródszentpáli unitárius főúr vendégszeretét. Bogáti Miklós Kornis Farkas² udvarában bizonyára mint lelkész és házi oktató működött. Bogáti befogadásával is magyarázható, hogy a Kornis gyerekek, köztük Ferenc a későbbi udvarhelyi királybíró, Judit, későbbben Pécsi Simonné és Ilona, Székely Mózesné, buzgó unitáriusok lettek³.

Bizonyára a Bogáti oktatta Kornis György szerepel 1587-ben a brassói lutheránus gimnázium anyakönyvében. A Báthori Zsigmond által ugyan csak 1587-ben a varsói lengyel királyválasztó országgyűlésre delegált

küldöttséggel ment Kornis György külföldi egyetemre s 1587. június 24-én Varsóból ír levelet atyjának⁴. Augusztus 16-án „Alexander Samborius Transsylv. injuratus“ (valószínűleg Sombori Sándor) mellett „Georgius Kornis Trans.“ is beiratkozik a heidelbergi egyetem anyakönyvébe⁵. 1588-ban Kornis még Heidelbergből írt levelet anyjához, Bethlen Krisztinához, de már 1593-ban Padovában tartózkodik⁶.

Hertel János Kornis Györggyel nagyon hasonló egyetemi peregrinációt folytat (1586–1592). Először Padovában találjuk, ahol 1586-ban a magyar jogászok képviselője (consiliarius). A német jogászok képviselője 1589. november 29-én azt írja, hogy a német és magyar jogászok békeséget kötöttek. Mikor „Joannes Hertelius Transilvanus Ungarus pro tempore Ungaricae nationis consiliarius“ a padovai egyetemet elhagyta s nem talált utódot, a magyar náció pecsétjét és „cum instrumento pacis factae“ a német jogászok levéltárába helyezte el⁷. „Joannes Hertelius Transylvanus“ az 1586/87. tanévben a bázeli egyetem hallgatója⁸. De már 1587. szeptember 15-én Heidelbergben találjuk⁹. Először Padovában jogot tanult, miután visszatér e neves olasz egyetemre, a bölcsészeti fakultásra iratkozik be: „Johannes Hertelius Septem Castrensis nomen suum in Album Almo e nationis Germanicae 12 Aprilis retulit. Anno partus Virginei 1589, numerata prius summa nationi debita“¹⁰. Másodízben Hertel huzamosabb ideig marad Padovában. Mikor a „triumvirek“ az egyetem szindikusat jelölték, a német náció „Johannem Hertelium Germanum, praestantis ingenii hominem“ választotta meg. A bölcsészeti fakultás 1590. december 10-i gyűlésén Hertel már a következő címet viseli: „Dominus Joannes Hertelius alias Syndicus Universitatis“¹¹. A következő évben is ő a diákság szindikusa s társai részéről nagy megbecsülésnek örvend.

Hertel, akárcsak Kornis György, Padovában az elég népes erdélyi diákkolónia tagja. Ismeretes, hogy Báthori Zsigmond hazai pályákon is előnyben részesítette az olaszul tudó értelmiségieket¹². Kornis György, aki 1591 októberében jött Padovába, arról értesíti apját, hogy Hertelt 1592-ben a növénytan segédtanárává nevezték ki¹³, de egy olasz kolléga ezt meg akarja akadályozni.

Közben Kolozsváron is fontos változások történtek. Hunyadi Demeter püspök 1592. július 7-én történt halála után az erdélyi unitárius egyházban ismét a radikális csoport kezébe került a vezetés. A megüresedett kolozsvári plébánosi és püspöki állásra a következő hónapokban az éppen Padovában tartózkodó Hertel János volt a leginkább esélyes, akinek megválasztását többek között Eössi András is szorgalmazta.¹⁵ Nem az erdélyi radikálisokon múlt, hogy Hertel János nem vállalta a terhes atyai örökséget, s helyette inkább a botanikatanári állásra pályázott.¹⁶

Veress Endre 1941-ben kiadott újabb művében¹⁷ a következőképpen írja le Kornis György és Hertel János padovai éveit:

„1591. október 17-én érkezett kolozsvári Bogáthy Miklós Páduába, atyjafia, Kornis György társaságában Heidelbergből, melynek egyetemén ez utóbbi 1587 ősze óta tanult, Bogáthy meg 1589. január 25-től kezdve. Tanulásuk ideje alatt, 1592 folyamán magyar társaival meglátogatták a Padovához közel fekvő abanói fürdőket is, amit Bogáthy ékes latin versben örökített meg. A rákövetkező év tavaszán azonban hazament, de sike-

res tanulását tapasztalván 1593. május elején Báthory Zsigmond fejedelem anyagi támogatásával újra lement Rómába, hogy tanulmányait ki egészíthesse¹⁸.

„1592. Johannes Hertel Medicinae Doctor gente Transilvanus, Jacobo Antoniu Cortuso, Professore Botanices Patavino senis adiutor adiunctus est, teste Facciolato“.

„A szász Hertel János 1586. november végén távozott Páduából Németországba, ahol még másfél éven át tanult a bázeli és heidelbergi egyetemeken, hogy újra visszatérve, 1589. április 12-én iratkozzék be az orvosi karra. Doktori oklevelének megszerzése után is Páduában maradt még néhány évig, ahol mint syndicus 1595-ben emléktáblát is kapott korábbi tanácsosi felirata mellé“.

„1593. július 25-én írt levelében Kornis György páduai dolgairól tudósítván anyját, kinek egy fésűtokot is küld, jelenti, hogy „rövid nap“ Rómába indulnak¹⁹. Rómába valószínűleg már nem juthatott le, mert nemsokára (1594. ápr. 7-én) Páduában meghalt“. (Egyéb, itt mellőzött leveleit kiadta Torma Károly.)

Hertel János legfontosabb tudományos ténykedése földrajzi jellegű. Még pádovai diákkorában ismeretséget köt a neves olasz matematikussal, csillagásszal és földrajztudóssal Giacomo Antonio Maginivel (1555—1617)²⁰. Magini nagyszabású Ptolemaiosz kiadványa Erdéllyel foglalkozó részének befejező mondata az olvasó tudára adja, hogy az adatokat a padovai egyetemen tanult tudós erdélyi Hertel Jánostól kapta: „Die his omnibus Transilvaniae Tabellae locis et natura accurate et fideliter fuimus eruditi a Joane Hortylio Transilvano, Viro doctissimo, Patanij nunc studiorum causa commorante“.

Ezúttal nem foglalkozunk a Magini-Hertel-féle Erdély-leírással, mely először Velencében 1596-ban jelent meg²¹. Hertel János földrajzi érdemét egyébként már Karl Kurt Klein is méltatta²², anélkül, hogy ismerte volna származását és apja nevét.

Hertel János további sorsáról keveset tudunk. Veress Endre egyik adata szerint a padovai egyetem falába épített tábla szövege 1591-ből származik²³. Máshol ugyanezen tábla feliratát 1595-ből datálja²⁴.

Hertel János 1592, de legkésőbb 1595 után hazatér Kolozsvárra. Miután Padovában elnyerte az orvosdoktori címet, itthon is ezt a mesterséget folytatta. Hertel tulajdonában volt egy könyv²⁵, melybe Sarmasági Zsigmond fejedelmi tanácsos, Torda vármegye főispánja 1601. február 1-én Kolozsváron a következő bejegyzést tette: „Excellen (tissimi) D. D. Johannis Hetelij Medici Physici praestant (issimi) etc. Sigismundus Sarmasaghij scribebat Claudiopoli die 1 Febr. Anno MDCI“²⁶. Az adat közlöje Kolozsvár művelődéstörténetének kiváló ismerője, a nemrég elhunyt Herepei János nem tudta, hogy ez az adat Dávid Ferenc fiára vonatkozik.

Hertel János úgy látszik, hogy a kolozsvári orvosdoktori állásban Jacobinus Bernád doktort követte, aki maga is először papi pályán volt. Bernád doktor 1602-ben hal meg²⁷, de lehet, hogy betegsége miatt már 1601-ben is Hertel volt Kolozsvár város orvosa.

Szintén Herepei Jánostól tudjuk, hogy „Hertely János“ kolozsvári orvosnak gazdag könyvtára volt²⁸ Életéről további adatokat ezért a hazai könyvtörténészekről és orvostörténészekről várunk. De az eddigi adatok is elégségesek, hogy nagy vonalakban követni tudjuk életútját. Dávid Ferenc ifjabbik fia 1565 körül született Kolozsváron.

SEBESI PÁL

JEGYZETEK

Újabb adatok Dávid Ferenc családjáról és nemzetiségéről

- ¹ Négyszáz év 1568—1968. Unitárius emlékkönyv. Kolozsvár, 1968, 17.
- ² Horváth János, A reformáció jegyében. A Mohács utáni félszázad magyar irodalomtörténete. Második kiadás. Budapest, 1957. 345.
- ³ Kanyaró Ferenc, Dávid Ferenc családja. Ker. Magv. 34, 1899, 330—333.
- ⁴ Bogáthi magáról és Dávid Ferencről, Pokoly József: Bogáthi Fazekas Miklós naptári följegyzései, Kanyaró Ferenc, Fölvilágosító észrevételek Bogáthi családi érdekű feljegyzéseihez. Ker. Magv. 37, 1902, 261—270.
- ⁵ Kanyaró Ferenc, Bogáthi zsoltárai az árulók és üldözők ellen. Ker. Magv. 37, 1902. 33—42.
- ⁶ Gál Kelemen, A kolozsvári unitárius kollégium története (1568—1900). II. Kolozsvár, 1935. 379—380.

Dávid Ferenc családneve és a kolozsvári Hertel nemzetség

- ¹ Bogáti, i.m. Ker. Magv. 37, 1902, 265.
- ² Eugen von Trauschensfels, Deutsche Fundgruben zur Geschichte Siebenbürgens. Neue Folge. Kronstadt. 1860. 16.
- ³ Dávid Ferenc emléke. Budapest, 1879, 2.
- ⁴ Kanyaró Ferenc, Dávid Ferencz. Kolozsvár, 1906.
- ⁵ Borbély István, Heltai Gáspár. Budapest, 1907. 5.
- ⁶ Keresztény Magvető 43, 1908, 111.
- ⁷ Dávid Ferenc nevééről, Magyar Nyelv. 1915. 223—225.
- ⁸ Adatok a magyar protestantizmus múltjából. Protestáns Szemle 1916, 47—48.
- ⁹ G. Kisch, Zur Reformationsgeschichte, Kirchliche Blätter XV. 1923, 20.
- ¹⁰ b(orbély) i(stván) Mi volt Dávid Ferencnek és Heltai Gáspárnak az „igazi“ neve? Ker. Magv. 55, 1923. 354.
- ¹¹ Der bedeutendste Siebenbürgische Arianer war der madjarisierte Klausenburger Deutsche Ferenc Dávid (Davidis) er hiess wie wir A. Pirnát mittheilt, eigentlich Herter oder Herder v.ö. Günther Mühlpfordt, Arianische Exulanten als Verboter der Aufklärung, Renaissance und Humanismus in Mittel- und Osteuropa II. Berlin, 1962, 224.
- ¹² Így pl. a Graz-i iskolában tanult a XVI. században a Sibiu-i Paul Hertel is. v.ö. Karl Reissenberger, Siebenbürger Studierende in Graz, Korrespondenzblatt, 1917, 42 „Petrus Herthel“ 1452-ben Beszterce város főbírója vö. dr. Albert Berger, Verzeichnis der Bistritzer Obrichter auf Grund urkundlicher Quellen. Festgabe der Stadt Bistritz. Bistritz, 1897, 85.
- ¹³ Dávid Ferencet patricius családból származtatja Francisc Palt is. Frămîn-tările sociale și religioase din Cluj în jurul anului 1570. Anuarul Inst. de Istorie Cluj, 1962, 28.
- ¹⁴ Jakab Elek, Kolozsvár története II. (Újabb kor 1540—1690). Budapest. 1888, 294.
- ¹⁵ Ibidem, 189.

¹⁶ 1568. szeptember 7-én a borbély és sebész-céh szabályait a következők írják alá: Viczei Antal kolozsvári főbíró, *Barát István* királybíró, Nyíró Kálmán, *Eppel Péter*, Berzethe Mihály, *Reichert Adorján*, Székely Lőrinc, *Bogner Imre*, Ferenczy Antal, *Hertel Gergely*, Theremi Ferenc, *Kappa Antal* és Iggyártó Benedek. v.ö. Jakab Elek, Kolozsvár II. 157. A szász tanácsstagok nevét *aláhúztam*. Lásd még Jakab Elek, Oklevéltár, Kolozsvár története II. és III. kötetéhez. Bpest, 1888, 314—315.

¹⁷ Samuil Goldenberg, Clujul în sec. XVI. Producția și schimbul de mărfuri. București, 1958, 187.

¹⁸ 1577: Prudentes et circumspecti Columanus Nyreo Judey Regius, ac. Gregorius Herthel (másutt mindenütt tisztán Herthel — Jakab Elek jegyzete) Juratus civis in suis... Ac Prudentem Circumspectorum Larentij Fylsthich iudicis Primarij; 1577: Colomani Nyreo et Gregory Herthel, vö. Jakab Elek, Oklevéltár, Kolozsvár története II. és III. kötetéhez. Bpest, 1888.

¹⁹ Jakab, Oklevéltár. I. 328—331.

²⁰ Ezeket az adatokat Jakab Elek közölte Kolozsvár 1579. évi bírói és városgazdai eredeti naplójából; vö. Dávid Ferenc emléke, 232. és 238. és Kolozsvár története, I. 264.

²¹ Jakab Elek, Dávid Ferenc emléke, 213.

²² Wir Thomas Weisz Zech watter, Amendtt, Thomas Wendler und Georg Broser mitgenossen und viermeyster der Ersamen Zech lederer oder gerber Hantwerks zu Clausenburg — ein flusz mit samlt einen baumgarten zwischen der Papirmühl und der Jesuiten weinbaumgarten, zu einer Lobemühl und ein sum gelts Hundert und zehen gulden abkauft haben. Jakab Elek, Oklevéltár, 142. LXVIII. 1587 és Jakab, Kolozsvár története II. 320.

²³ Jakó Zsigmond, Az erdélyi papírmalmok feudalizmuskori történetének vázlat. (XVI—XVII. század), Studia Univ. Babeş-Bolyai Serie Historia, 1962, fasc. 2. Cluj, 1962, 67.

²⁴ Jakab Elek, Oklevéltár 291.

²⁵ El mult (élet) után iovendo vilagba vigiazvan /Itt Hertel Péter nyvgodalomban vagjon... Ifuv Hertel Peter nem vez el hire neve/ Csendesen az foldben tetet nyvgossa koporso /Áno D. 1647 Die 5 Aprily. v.ö. Herepei János, Ifjú Hertel Péter és ... Balásfi Késcsináló Jakab özvegyének sirverse. Adattár. XVI. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. II. Budapest — Szeged, 1971. 508—509. változata: Erdélyi Múzeum, 1940.

²⁶ Herepei János i.m. 510.

²⁷ Ez rövid élettel éltem végére sietven /hatvanhat eztendom betegesvlve verem/ házastársa valek Balasi Késcsináló Jacobnak/ Bernad doctornak Kata leánya valek (v.ö. Herepei i.m. 510—514).

Dávid Ferenc szülei és apja nemzetsége

¹ Kanyaró Ferenc, Dávid Ferencz családja. Ker. Magv. 34, 1899. 330—33.

² Erzählung wie sich die Hungarische wieder die Saxische Nazon in Clausenburg empöret... G. Joseph Kemény, Deutsche Fundgruben der Geschichte Siebenbürgens. Klausenburg, 1839. p. 88 és köv.

³ Ihr saget selber dass die zwo Nationen sich schon vermischet haben, und sagen zu Bluthfreunden worden wie den der Ungar Tochter die Teutsche Pursch zu Ehre-Weiben und hergegen die Ungar der Teutschen Tochter erworben haben... i.m. 160.

⁴ Registum dominorum Colosvariensium super censu Colligendo ad annum domini 1557.

⁵ Borbély István, Heltai Gáspár. Budapest, 1907, 5—6.

⁶ Melius: „De mi Franciskanusok ezt orozva mongyuk, mert lám sem Debreczenben, sem Váradon *Varga Ferenc* ezt meg nem bizonyíthatta“. v.ö. Kanyaró F., Dávid Ferencz Debreczenben... v.ö. Ker. Magv. 27, 1892, 12—18.

⁷ Kanyaró Ferenc, Dávid Ferencz családja, 331.

⁸ „Varga Dávid Ferencis hét esztendőre profétálta vala nagy sok sidóknak és keresztyéneknek meg térését...“ v.ö. Schulek Tibor, Bornemisza Péter 1535—1584. Sopron—Bpest—Győr, 1939, 195.

⁹ Jakab Elek, Dávid Ferencz emléke. 2—3.

¹⁰ *Beszterce*: Johannes dicto Kezthyus (1408), Georgius Timar (1459), Georfius Thymar, Marthinus Bijry, Joannes Zabo et Laurentius Pantzel dicti, cives civitates nostrae Bistriciensis (1467) böczülletes Bestercezej fő bírónak Uczasi (Gassner) Simonnak (1635) stb.

Brassó: Kis Lukács (Lukas Hirscher brassói főbíró (1520), Fehér Mihály Michael Weiss (főbíró, 1612), Brassóban lopiczon lako organista Erhard és Clastrom utzaban ugyan Brassóban lakó Puskaporos alias Szabó György (1666); Smener Szabó János, Botfalui Szócs Márton, Draut Márton (1688) stb.

Medgyes: Blasius Varga judex consistorialis, Johannes Postomethyur et Petrus, notarius civitatis Megyes (1504). Kolozsvary Zabo Danjel Meggyesi királj biro (— Daniel Clausenburger Kinigrichter) — (1598)

Sibiu: Ladislaus Kakas (Hahn) judici Regio 1467, Szabó Jakab (Jacobus Mydwescher (polgármester 1500—1503, Veres János (Johannes Roth) Sibiu-i királybíró (1544—1556), Szabó Márton (Martinus Weiss), Poldner 1541—1547 (Szócs Ágoston), Augustinus Hedwig-Pellio (1550—1555). Sibiu-i polgármester Vajda János és Süvegh Hnet Albert királybíró 1598, a szebeni Fejes János (Johann Haupt), Sibiu-székiek bírāja (1672), Sibiu-i polgármester Vertler timár (Georg Meltzer alias Werder) uram 1718 stb.; Erdély öröksége, VII. 176; S. Goldenberg, Clujul etc., 48, 141; Jakab Elek, Segesvári Bálint krónikája 1606—1654. Erdélyi Történeti Adatok. 1862. IV. 178—312; Jakab Elek, Oklevéltár. I. 60.

¹¹ Jakab Elek, Oklevéltár. I. 291.

¹² Jakab Elek, Dávid Ferenc Emléke, 2.

Kolozsvár: Dominicus Segesvári, Stephan Zewch, Benedict Nagh kolozsvári szász polgárok (1558) Petrus Drottler alias Keotelwereo, Melchior Hay Keotelwereo (1580), meghalt kolozsvári bíró Gisen Imreh uram alias Bognar szász nation (1621), királybíró Szócs Gáspár alias Beiss szász nation, Barath István Byro, Sram istuan, Fylstich Lewrent, Segesvári Domokos, Eppel peter, Kys györgy, Raur ymreh (1561) szász tanácstagok; Geobeol Nador Leorincz, Geobeol Zeosz Istuan Ouari Fertaljban (1634) stb.

¹³ „Quod circumspecti et providi Petrus Warga, Ladislaus Brayber, Nicolaus Weijs et Matheus Csere Magistri Chehe in ipsorum et universorum Magistrorum suttorum... super aggere Molendini Chermalom dicti per Molendinum suttorum, sed ex alia parte fluiij Zamus ad Volutorium cotis“. v.ö. Jakab E., Oklevéltár II. 33. Ugyanígy 1712-ben: „Prumetrem sutorum vulgo Csértörő vocitatum“. v.ö. Gál Kelemen, Kolozsvári unitárius kollégium története. I. 178.

¹⁴ Jakab Elek, Kolozsvár története, II. 681.

Dávid Ferenc első felesége és gyermekei

¹ Ker. Magv. 34, 1899, 330—332.

² Jakab Elek, Kolozsvár története, II, 224: „Ebből kitűnik, hogy (Dávid) első felesége 1570-ben halt meg s a piaci templom cintermében nyugszik“.

³ Jakab Elek, Dávid Ferencz emléke, 212.

⁴ „Wie sehr er (Sommer) das Vertrauen der leitenden Antitrinitarier genoss, beweist die Tatsache, dass Franz David ihm seine Tochter zur Frau gab“. v.ö. Antal Pirnát, Der antitrinitarische Humanist Johann Sommer und seine Tätigkeit in Klausenburg, Renaissance und Humanismus in Mittel- und Osteuropa. Eine Sammlung von Materialien. Besorgt von Johannes Gruscher II. Berlin, 1962, 50.

⁵ Hans Petri, Johannes Sommer, ein sächsischer Humanist und Theologe des 16 Jahrhunderts, Siebenbürgische Vierteljahrschrift, 58, 1935. 300—301. 1574: Moritur Caspar Heltai hoc ipso anno et Ioannes Sommer Pirnensis. v.ö. Gyulafi Lestár feljegyzései, Magyar Tört. Emlékek-Írók, Bpest, 1894. 14.

⁶ Pirnát Antal, Kolozsvár Dávid Ferenc évtizedeiben. Eötvös Loránd tudományegyetem évkönyve. 1955. Budapest, 1956 és Francisc Pall, Frământările sociale și religioase din Cluj în jurul anului 1570. Anuarul Inst. de Istorie Cluj. 1962, 16.

⁷ Nach Seivert lebte Sommer erst in Klausenburg verheiratet, und zwar mit

der Tochter des Franz Davidis, und starb gleich dieser und seiner Schwiegermutter im Jahre 1574 an der Pest (Seivert, Nachrichten, 406). Doch beruht dieser Bericht wohl nur zum Teil auf Wahrheit, denn dass Sommer Schwiegersohn Davidis gewesen sei, erweist H. Petri zum mindesten als sehr unwahrscheinlich v.ö. Hermann Schuller, Johann Sommer (1542—1574). Leben und Wirken eines südostalentschen Humanisten, Siebenbürgische Vierteljahrschrift. 64, 1941, 233.

⁸ Jakab Elek, Dávid Ferencz. 212.

⁹ Jakab Elek, Kolozsvár története. II. 266. és Gál Kelemen i.m. II. 508.

¹⁰ Aliud consilium de filio non habeo, quam ut ille vel apud te maneat et discat si tibi molestus non est (1573. dec. 27) v.ö. Jakab, Dávid Ferencz emléke.

¹¹ Jakab, Dávid Ferencz 213.

¹² Jakab Elek, Kolozsvár története. II. 224.

Trauzner Lukács, Dávid Ferenc veje

¹ 1487-ben a Sibiu-i varga-céh egyik tanulója „Peter Weltter von dem Trauss“. v.ö. Franz Zimmermann, Das Register der Johannes Bruderschaft und die Artikel der Hermannstädter Schusterzunft aus dem 16 und 17 Jahrhundert. Archiv des Verein, XVI. 1880, 372.

² Friedrich Firnhaber, Beiträge zur Geschichte Ungarus unter der Regierung der Könige Wladislaus II. und Ludwig II (1490—1526). Wien, 1849. 161.

³ S. Goldenberg, Clujul, etc. 129.

⁴ Zwittinger David, Specimen Hungariae litteratae. Frankfurt und Leipzig, 1741. apud Hans Petri i.m.

⁵ In Conuentu Tordensi, anni 1578, numerat sunt ministri 322; Lucas Trauzner gener Davidis fuit patronus eius, cum David prae infirmitate et morbo loqui non posset. v.ö. Jakab Elek, Dávid Ferenczról. Ker. Magv. X. 1875, 391.

⁶ In disputatione Albana mivelhogi beteg volt Dávid Ferenc es nem igen zolhatoth, Trauzner Lukach az vej assumulta erette az adversariusok argumentumit. v.ö. Jakab Elek, Gyulafi Lestár folygyezése Dávid Ferenc fogsága és halála körülményeiről, Ker. Magv. XI. 1876. 195.

⁷ Kanyaró Ferenc, Bogáthi zsoltárai az árulók és öldözök ellen. Ker. Magv. 37, 1902, 33—37.

⁸ Monumenta Conititalia Regni Trans. III. Budapest, 1877, 424.

⁹ Uo. 64, 212 és Jakab E. Kolozsvár története II, 302.

¹⁰ 1600: Ne tamen Polonos offenderent. Sigismundum esse amplectendum, ut sic satisfiat etiam Turcae, ne ipse non infestet. Mittuntur legati ex singulis nationibus et nobilitate Bornemissza Farkas et Lucas Trauznerus, ex Siculis Daczo Ferencz, ex Saxonibus Consul Cibiniensis Lucas Enyeter. v.ö. Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó. V. Brassó, 909, 299.

¹¹ 1601 maius 19: „Consul igitur cum quibusdam aliis, inter quos erat Lucas Trauznerus, vitae suae consulere volent negato ipsis salvo conductu iter ingredientur domum versus; remansit tunc Bornemissza Boldisar, donex impetrato pro se et omnibus mercatoribus salvo conductu et ipse cum universis mercibus prins arrestatis est liber dimissus“. v.ö. Quellen etc. V. 304.

¹² Jakab Elek, Kolozsvár története, II. 384: Trauzner Lukács a besztercei tanácsnak küldött 1603. június 20-án kelt német nyelvű levelét N. Iorga közölte: Documente privind istoria românilor culese de Endexin de Hurmuzaki Buc. 1913. XV/2, 803: Ehrenfeste, wohlweise Herrn Richter, Geschwaeren des Rats, sampt der Altschaft und der ausserwelter Gemein... Datum ex castris, die 20 iuni 1603. Euer ehrvest-dienstwilliger und treuer Freindt Lucas Trauzner. m.p.

¹³ „Inde per Lucam Trauznerum Claudiopolitanum, hominem facundum et sollertem, Coronensibus quoque persuadet, ut in verba Moysis invent eumque etiam milite at tormentis bellicis intruant“. v.ö. Quellen, V. 325.

¹⁴ Jakab Elek, Kolozsvár története. II. 388.

¹⁵ Uo. 400.

¹⁶ Ker. Magvető, 50, 1915. 57—58

*Dávid Ferenc második felesége,
Barát Kata és a kolozsvári München (Barát) nemzetség*

- ¹ Kanyaró Ferenc, Dávid Ferencz családja. Ker. Magv. 34, 1899. 332.
- ² „Michael Paxius... scripta in schola Claudiopolitana“ 1565. dec. 1. v.ö. Régi magyarországi nyomtatványok 1473—1600. Budapest, 1971. 209, 240.
- ³ Fr. Deutsch Die Studierenden aus Ungarn und Siebenbürgen auf der Hochschule in Heidelberg. Archiv des Vereins X, 183 (Michael Paxius).
- ⁴ „Franciscus ille Saulus verius quam Davidis demortua priore coniuge, juvenunculam admodum et divitem super induxisse dicitur: Senex (si diis placet) plus quam spiritualis“. v.ö. Hans Petri i.m., 302. és Jakab E., Dávid Ferencz emléke. 212.
- ⁵ Duxit Franciscus invenculam quandam virginem filiam Stephani monachi v.ö. Quellen VIII, 114—115.
- ⁶ Jakab Elek, Kolozsvár története. I. 1870, 427.
- ⁷ S. Goldenberg, Clujul etc. 50.
- ⁸ 1557: Nos Stephanus Barath Judex, Antonius Wyczej Regius Judex; 1561: Barath Istvan Byro, Kalmar Lazlo kyrál Biro. v.ö. Jakab E. Oklevéltár. II. 33, 60.
- ⁹ Nos Antonius Wycheij Primarius, Stephanus Barat Regius Iudices, v.ö. Uo. 91.
- ¹⁰ I. Kemény, Deutsche Frundgruben i.m. 93.
- ¹¹ „Transsumptum Litorum Catharinae Barath: Petri et Joannis Barath, Necnon honestorum Molierum Catharinae Petri Bachij et Sophiae Stephani Wolpharth Colosuariensium Circumspectorum Consortum... Sententia Sinodii Eniediensi de causa Domini Francisci Daudidis“ v.ö. Jakab E. Oklevéltár. 123—125.
- ¹² 1559—60 Wittenbergben tanul: „Stephanus Wolfart Claudiopolitanus Transylvanus“. v.ö. Frankl, Hazai és külföldi iskolázás, 305.
- ¹³ „Stephanus Wolphard primarior, Antonio Ferenczi Regio Iudicibus“, v.ö. Jakab E. Kolozsvár története. II. 23, Wolphard 1559—60-ban volt wittenbergi diák.
- ¹⁴ 1591: „Nos Petrus Munich Primarius et Thomas Bwdaij Regius Iudices. v.ö. Jakab E. Oklevéltár. II. 161.
- ¹⁵ Veress Endre, Zalánkeményi Kakas István. Budapest, 1905. 24—36.
- ¹⁶ Uo. 36—37.
- ¹⁷ 1595-ben Puellacher István főbíró előtt protestál négy asszony „Item Anna Vicei, relicta Sebastiani Barat, necnon prudens Circumspectus d. Petrus Barát, haeredes omnio legitimi circumspecti quondam Joannis Barát et Sophiae Barát, alias consortis domini Stephanis Kakas Colosvariensi contra Lucam Hirscher et filiam suam Barbaram Hirscher relictam quondam Joannis Barát in semine deficientem et contra praefatum Stephanum Kakas affinem eorundem, in utraque causa constituerunt procuratores“... Veress E. i.m. 37.
- ¹⁸ A brassói Lucas Hirscher főbíró leánya: „Im (15)70-Jahr den 29 Tag Aprilis ist ihm geboren sein Tochter Barbara...“ Quellen. VI. 2.
- ¹⁹ Habita ad Tumulum Vxoris Stephanis Kakas, quae mortua sepulta est 7 July A.D. 1594 v.ö. Kanyaró F. Enyedi György egyházi beszédei, Ker. Magv. 33, 1898. 77—78.
- ²⁰ 1573: Reverendus dominus Franciscus Davidis plebanus. Etitem Laurentius Koppanij: In persona honestae dominae consortis Stephani Barát Senicris protestatus est. v.ö. Pokoly József, Dávid Ferencz családi viszálja. Ker. Magv. 33, 1898. 33.
- ²¹ S. Goldenberg, Clujul, etc. 279.
- ²² Jakab Elek, Kolozsvár története. II. 71.
- ²³ Herepei János, Wiczei Gáspárné Filstich Anna és családja. Adattár III. 544, 546.
- ²⁴ ...Másfeleol az arwa zeoloye Sophicae, mely Kakas Istwannteol Barat Sophia azzontol zallot az gyermekre... Sophicanak Barat Sebastian leankaianak iutot az ew Attiatol marat dualitassaban... v.ö. S. Goldenberg, Clujul, etc. 400—401.
- ²⁵ D. Franciscus mundum recuperavit valetudinem, sed angitur molestiis corporis, morbi et animi propter uxorem, cuius mater Epilepsia correpta, periit... v.ö. Defensio Francisci Davidis. 229.
- ²⁶ A Viczei család 1606. évi osztozásakor a kiskorú Bácsi Gyurkó képében az édesapán: Bácsi Istvánon kívül Viczei Máté és Begreczi Bálint jelentek meg. Bácsi István felesége Hosszu (Lang) Margit szász nő volt. Bácsi István főbíró 1643-ban halt el. v.ö. Adattár. III. 538, 540.

¹ Bogáti naptári följegyzéseiben több adat van homoródszentpáli tartózkodásáról és a Kornis családról: 1582. márc. 31. Michael Kornis vir autoritate praecipua apud Seythullas moritur St. Georgii 1582; 1585. július 13: Pasiphilus Pelides ... nascitur ... Sangualli ad Gomerodum Schythulorum anno 1585 ... 1587. dec. 29: ... nascitur. Paltiel Sanpauli Schythulorum Sedis Udvarhely ... 1591 Sanpauli v.ö. Pokoly József, Bogáti Fazekas Miklós naptári följegyzései, Ker. Magv. 37, 1902, 265, 266.

² A homoródszentpáli harang felirata a következő: „Nicolae Cornis fecit fieri 1542“. v.ö. Egyed Ferenc, A homoródszentpáli unitárius egyház történelmi rajza, Ker. Magv. 32, 1897. 34.

³ Vass Miklós, Péchy Simon levele 1614-ből. Ker. Magv. 39, 1904. 274—5.

⁴ Dr. Vass Miklós, Kornis György külföldi tanulása. Ker. Magv. 47, 1912. 2091; Gál Kelemen, i.m. II. 383—384.

⁵ Fr. Teutsch, Die Studierenden aus Ungarn und Siebenbürgen auf der Hochschule in Heidelberg, Ver. Arch. X. 183.

⁶ Többek között írja, hogy Sombori uram inget küld fiának. Datum: Hajderbergae, 24 februarii 1588; 1593 ápr. 2. „Páduában, Szent-György havának második napján 1593.“ v.ö. Vass Miklós, Kornis György levele anyjához, Bethlen Krisztinához. Ker. Magv. 33, 1898. 278—280; Vass Miklós, Kornis György levele Kovácsóczy Farkashoz. Ker. Magv. 39, 1904. 149.

⁷ Biagio Brugi, Atti della Nazione Germanica dei Legisti nello Studio di Padova I. (1545—1600), Velence, 1912, 289., közölte Veress E., Fontes Rerum Hungaricarum, Tomus I. Matricula et Acta Hungarorum in Universitatibus Italiae Studentium. vol. I.: Padova 1264—1864. Kolozsvár, Budapest, 1915. 222.

⁸ Die Matrikel der Universität Basel. Herausgegeben von Hans Georg Wackernagel II. Band (1532—1601) Basel, 1956, 350.

⁹ Fr. Teutsch, Die Studierenden ... Heidelberg, 183.

¹⁰ Veress Endre i.m. 94.

¹¹ Jacobus Facciolatti, Fasti gymnasii Patavini III. Padua, 1757.

¹² „domi viri in palatio, ad mensam cum iis, qui callent, solam linguam Italianam loquitur“. v.ö. Veress Endre i.m. 98.

¹³ Doctissimus vir Dominus Johannes Hertelius, super in professorum numerum adscitus et plantorum explanationi praefectus, idézi Veress Endre i.m. 101.

¹⁴ Jakab Elek, Kolozsvár története II. 337—338. Ker. Magv. 1885, 90—93.

¹⁵ Hertel jelöltetéséről a kolozsvári városi tanács 1585—1605. évi jegyzőkönyve, 202.

¹⁶ Pirnát Antal, Gerendi János és Eössi András, Irodalomtörténeti Közlemények. 1970. nr. 5—6, 683.

¹⁷ Dr. Veress Endre, Matricula et acta Hungarorum in Universitatibus Italiae Studentium 1221—1864. Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai 1221—1864. Budapest, 1941. 210—211.

¹⁸ 1593. május 1-én indult Alba Iulia-ból Rómába Bogáthy Miklós a Collegium Romanumba, ahová e szavakkal ajánlotta Carillo atya Aquaviva Claudius generális figyelmébe: Has transmitto per generosum dominum Nicolaum Bogathy, filium comitis Albensis (Bogáthy, akárcsak Cegei, Vass János meg Hunyadi András, jezsuita növendék volt). Veress i.m. 274—275. 1593. august ante 28 Nicolaus Bogathi Transylvanus dd. Cr. 1. Georgius Kornis de Zentpal Transylvanus dd. Cor. 1. Kornis visszatért Paduába, Veress i.m. 377.

¹⁹ Padova, 1593. júl. 25 Kornis György anyjának, Bethlen Krisztinának, i.m. 519—521: „Mihály öcsémnek küldtem vala Sombori Sándor wramtul egy szép kis könyvet, hittem megvitte, küldte...“

²⁰ Maginiról bővebben, Claudio Isopescio, Notizie intorno ai Romeni nella letteratura geografica Italiana del Cinquecento Bulletin de la Section Historique. vol. XVI. Editată de Nicolae Iorga, București, 1929. 69.

²¹ Geographiae universae tum veteris tum novae absolutissimum opus duobus voluminibus distinctum, Venetiis, 1596.

²² K. K. Klein, Ein siebenbürgischer Geograph des 16 Jahrhunderts, Siebenbürgische Vierteljahrschrift 55, 1932 nr. 4, 337—384.

²³ Johanni Hertelio Transylvano Syndico Meritissimo Artistarum Univ. Pos Anno 1591 v.ö. Veress, Padua, 99.

²⁴ Uo. 107.

²⁵ A kolozsvári volt református kollégium nagykönyvtárában: V. 41. sz. könyvtári jelzéssel.

²⁶ Adattár. III. i.m. 509.

²⁷ Adattár. III, 512.

²⁸ Adattár. III, 263.

KIEGÉSZÍTÉSEK AZ ÉNLAKI ROVÁSÍRÁSOS FELIRAT MEGFEJTÉSÉHEZ ÉS MUSNAI DAKÓ GYÖRGY TEVÉKENYSÉGÉHEZ

II.

Kis ismertetésünk első részében egyrészt valószínűleg véglegesen sikerült tisztáznunk az énlaki rovasírásos szöveg kérdéses utolsó szavának olvasatát, másrészt pedig annak festője, Musnai Dakó György életével kapcsolatban közölhattünk újabb részleteket.

A vele foglalkozó egész kisszámú kutató megfelelő adatok hiányában csupán feltételezhette, hogy többfelé is szépíthette, vonzóbbá tehetette fehérre meszelt, egyszerű, nemesen dísztelen egyházak belsejét. Újabb vizsgálódásaink eredményei megerősítik ezeket a mintegy előlegezett feltételezéseket. Ezért jó lenne tisztázni Musnai Dakó György tevékenységét. A rendelkezésünkre álló valamivel bővebb és minden valószínűség szerint ezután tovább, sajnos, már nem is nagyon bővíthető anyag (a késő-reneszánsznak főképpen erdélyi protestáns templomokban továbbörzött és átörökitett, népi jellegűvé vált, kellemes színhatásával elbűvölő, nagyon változatos, mostoha évszázadok viszontagságai folyamán jelentős mértékű pusztulást és pusztítást szenvedett díszítő kincsével is foglalkozó művészettörténeti kutatás nagy kárára) azt még mindig nem teszi lehetővé. Mégis hozzásegít Musnai Dakó György eddig ismert munkásságával kapcsolatos szegényes tudásunk elmélyítéséhez, sőt, ezen túl, eddig soha és sehol nem említett, nagyjából hasonló képzettségű személyek, valamint a tőlük készített szépműves alkotások, elsősorban mennyezetfestmények (amint a XVI—XVII. századi Erdélyben nevezték: „a fára virágokkal való cifrázás“) közzétételéhez, helyesebben számbavételéhez, felleltározásához. Az utóbbiak általános művészettörténeti keretbe való illesztésével, eredetével, évszázadokon keresztüli fejlődésével nem foglalkozunk. Ez nem feladatunk, de nem vállalkozhatunk azért se rá, mert arra sokkal hivatottabbak már elvégezték²⁶.

A következőkben eddig levéltárak mélyén lappangó, írásos források alapján igyekszünk eddigi ismereteinket gyarapítani. Meg kell tennünk azért is, mivel a közelmúltig Musnai Dakó Györgynek csak két munkájáról tudott a szakirodalom, viszont az újabb adatok felszínre kerülésével ez a szám négyre (!) emelkedik. Szükséges ez azért is, mert adatainkból igen érdekes, s véleményünk szerint nagyon is jelentős következtetés